

SZEMLE

HRISZTO DIMITROV

BÁLGARO-UNGARSZKI OTNOSENIJA PREZ SZREDNOVEKOVIETO

(*Bolgár–magyar kapcsolatok a középkorban*)

Szoflja, Akad. Izd. „Prof. Marin Drinov” 1998. 423 p. + 4 térk.

Hriszto Dimitrov a mai bolgár középnevezdek tagja, már régóta foglalkozik a témával, egyes fejezetek korábban publikált tanulmányok továbbfejlesztései. Dimitrov nagyon széles alapon gyűjtötte anyagát, valóban jól ismeri a vonatkozó magyar oklevélkiadásokat és egyéb forrásokat, a szakirodalmat is, még a magyar nyelvűt is, bár zömmel idegen nyelveken megjelent munkákat idéz. Minthogy természetesen ugyanilyen részletességgel ismeri a bolgár és egyéb külföldi forrásokat és a szakirodalmat is, valóban teljesen felkészült a kérdés kidolgozására. A kérdéskört a bolgár történelem egészében helyezi el, de érdemben csak ott válik részletesezzé, ahol az eddigi irodalomhoz képest újat mond, a már részletesen feldolgozott témákat nem tárgyalja újból.

A bevezetőben rövid historiográfiai áttekintést ad a kérdés előzményeiről a bolgár szakirodalomban, érdemben Petár Nikovtól, akihez képest még Mutfacsiev is szinte visszalépést jelent.

Az I. fejezet a 9. század előtti kapcsolatokat összegzi, az Uraltól nyugatra találkozhattak bolgár-törökök és magyarok, olyan területen, amely a bolgár államhoz tartozott. Ez már a 6. század elején is megtörténhetett az Attila halála után keletre vándorló bolgár-törökök révén. Biztosnak az látszik a II. fejezet szerint, hogy 830 táján kerülnek egymással kapcsolatba. A kazárokkal való ellentét miatt a bolgár-törökök és a magyarok közt a viszony baráti. A magyarok vonulását Kijev felé 891–892-re teszi, ez nem volt hódítás, hanem csak rablóhadjárát, a Kárpát-medence felé való vándorlás során. A morvák elleni első magyar támadás talán bolgár engedéllyel történt, hiszen ekkor Vladimir kán és Amulf keleti frank király szövetségesek. 894–896 közt azonban kitört az első bolgár–magyar háború, amelyet még több is követ, itt Bizánc befolyására történt ez, amely már 839–840 táján megnyerte a magyarokat. A magyar támadásnak régészeti nyomai is vannak. A magyarok először a Kárpát-medence legészakibb részét akarták elfoglalni, mert az volt kedvező környezet számukra, csak utána fordultak az itteni bolgár uralom alatt álló terület ellen.

A III. fejezet a magyar tényező szerepét vizsgálja Szimeon bolgár uralkodó politikájában. A szerző korábban nem értett egyet azzal, ahogy a román történészek Anonymust értelmezik. Itt nyilvánvaló számára, hogy az Anonymus emlegette Szalán, Ménmarót és Glad a bolgár uralkodó által kinevezett bolgár helytartók. Zalán Omurtag dédunokája, tehát Szimeon nagybátyja (a megfelelő lábjegyzet nem jelzi, honnan kerül elő ez az adat). Glad tartományát csak utóda, Ajtony (Ohtum) alatt foglalják el a magyarok. A magyarok éket vertek a bolgár területek közé, ezért Ménmarót kéthetes ellenállás után megadja magát, elismeri a magyar felsőbbiséget, leánya az Árpád-fi Zoltán felesége lesz. Zalán Belgrádba menekült. A régészet is bizonyítja, hogy a magyar hódítás a Felső-Tiszánál indult el. A magyarok a bolgárok elleni harc során egészen Belgrádig jutnak, Glad és Ménmarót talán továbbra is magyar alattvalók. De lehet, hogy a Glad elleni hadjáratnál Anonymus a hiteles, így az 901 körül történt. A Glad seregében lévő besenyők magyarászhatók a bolgár–besenyő szövetséggel. A belgrádi ütközet után már béke volt a bolgárok és a magyarok közt, valószínűleg Szimeon haláláig, lehet, hogy a 913-as Bizánc elleni bolgár hadjáratban magyar csapatok is részt vettek, 917-ben, ekkor Devlet bizánci határvár, amit Ransanus adata (!) is bizonyít.

A IV. fejezet a 927–1019 közti időszakot elemzi. A kérdés, hogyan juthattak a magyarok bolgár területen át Konstantinápolyig. Mutfacsiev szerint háborúval, lehet, hogy hallgatóságos engedéllyel, de Dimitrov szerint a legvalószínűbb, hogy szövetségesek voltak, ezt 965–966-ban megújíthaták. 973-ban bolgár küldöttek a magyarok révén kerülhettek Quendlingburgba. Szt. István nővérének a visszaküldése a Gavril Radomirral történt házasság után valószínűleg egy 1000–1001 táján kötött magyar–bizánci szövetséggel magyarázható, összekapcsolható az Ajtony elleni fellépéssel is. Ez az utolsó bolgár terület, amelyet a magyarok meghódítottak. Besenyők ekkor bolgár földről érkezettek Magyarországra, olyanok, akiket a bizánciak legyőztek, akkor menekültek magyar területre, ami azt mutatja, hogy Szt. István a bolgár–bizánci harcokban jóindulatúan semleges volt a bolgárok iránt.

Az V. fejezet a bizánci uralom korát tárgyalja. II. Baszileiosz egyik oklevele a határ közelében vardariótákat emleget, ezek valószínűleg a Vardar völgyében lakó magyarok. Szt. István szövetsége Bizánccal az 1030-as német támadás miatt nem valószínű. A biztos adat Petár Deljan felkelése. Egy pliszikai felirat Petár bánt említi, lehet, hogy valóban volt valamiféle magyar tisztsége. A felkelés 1040–1041-ben zajlott, Belgrádból indult ki, magyarok részvételére nincs adat. 1049-ben a magyar–bizánci viszony romlott, mert egy bizánci adat szerint besenyő hadifoglyok felhasználhatók a magyarok ellen. Bonfini adata szerint 1051–1052-ben bolgárok és besenyők is harcoltak a magyarok mellett a németek ellen, ez elképzelhető. 1059-ben a Bizánc elleni magyar hadjáratot visszaverik. 1072–1073-ban Belgrád magyar ostroma

talán összefügg Georgi Vojteh akkori felkelésével, amelyben Konsztantin Bodin zétai uralkodó is részt vett. Ekkor Belgrádot besenyők, bolgárok és görögök védik, a parancsnok, Nikota is valószínűleg bolgár. A Szerémség ekkor került Magyarországhoz. Egyes kutatók az egész eseményort kitalálnak tekintik, vagy 1064-re datálják. 1087-ben Salamon kísérlete kapcsán Makk Ferenc nagy koalíciót feltételez, ez Dimitrov szerint nem valószínű. Kálmán nem szívesen engedi át a keresztéseket az első hadjárat alkalmával, talán egyetértésben volt Komnénosz Elek császárral. Az egykori bolgár–magyar szövetség már az 1040–1050-es években véget ért, 1120 táján már közvetlen a konfrontáció, a lakosság is részt vesz a magyarok elleni harcban, ez valamiféle kereskedelmi háború. Azután Álmos miatt tör ki bizánci–magyar háború, a magyarok eljutnak Szófiáig, tehát bolgár területen pusztítanak. Az 1129-es béke után Zimony a magyaroké. 1147–1148-ra a bolgár lakosság még nem heverte ki az előző magyar támadást, ezért ellenséges a második kereszties haddal szemben. 1150 egy újabb háború kezdődött azért, mert a magyarok támogatják a szerbeket, ez a legtöbb pusztítást hozta. Bizánc ekkor III. Béla révén főlényben van Magyarországgal szemben. 1164-ben Bácsban az ortodox lakosság lelkesen fogadja a bizánci csapatokat, ezek nyilván bolgárok. Itt kerül elő a Monomahosz-féle korona, Dimitrov utal rá, hogy ezt görög kutatók 18. századi hamisítványnak tartják.

A VI. fejezet a magyar szerepet tárgyalja a bolgár állam helyreállításában. Az északnyugati bolgár területek hovatartozása ekkor kétséges. Az 1202–1204 közti események kronológiája bizonytalan, a magyarok itt területet foglalnak, III. Ince pápa lép közbe, a bolgárok mellett foglal állást a barancsi püspökségek hovatartozása ügyében. Úgyhogy Barancs (Branicsevo) nem ekkor lett a magyaroké, ahogy Nikov állította, hanem csak Belgrád.

A VII. fejezet az 1218–1246 közti dinasztikus és politikai szövetséget mutatja be. Itt már sok magyar oklevelet használ fel a szerző. Belgrádot ekkor kapják meg a bolgárok, a magyar hercegnő nászajándékaként. A latin császárság ekkor bizonyos balkáni egyensúlyt teremt, de Bulgária bizonyos mértékben függ is a magyaroktól. Ekkor jön létre a szörényi bántság. Egy magyar támadás is van ekkor, a vallási unió felmondása miatt, valószínűleg 1232-ben. A bolgár állam lavírozó politikát folytat, 1237-ben a pápa kereszties hadjáratra szólítja fel a magyarokat, ezt IV. Béla elutasítja. 1239 végén a bolgár–magyar szövetséget felújítják. A kunok 1241-ben Bulgáriába mennek Magyarországról. Van francia adat arról, hogy Iván Aszen cár legyőzött egy vlach királyt, valószínűleg Litovojról van szó, aki 1242-ben tért haza. I. Kaliman Aszen 1241–1246 között bolgár cár, a bolgárok részéről azok támogatják, akik az unió és a pápasággal való kapcsolat hívei. A korabeli bolgár oklevelek is magyar hatást mutatnak. Bulgária tehát ekkor megint a balkáni események kulcsszereplője. Bulgárián belül azonban ellenpárt is van, ebből nő ki az 1277–1282 közti bulgáriai polgárháború. A nyugatbarát és a nyugatellenes párt kettőssége voltaképpen a 20. századig megmarad. A bolgár–magyar jó viszony előnyös Bulgária számára.

A VIII. fejezet a magyar szerepet vizsgálja az 1246–1272 közti belpolitikai válság idején. A két hátdátum I. Kaliman (Kálmán) és V. István halála. Kaliman II. Iván Aszen fia első házasságából, ő a nyugati párt embere, vele szemben Mihail Aszen, II. Iván második házasságából való fia. I. Kaliman 12 éves korában halt meg, valószínűleg megmérgezték. II. Kaliman helyett II. Mihail Aszen került uralomra, ez a nikaiai görög császárság felé fordulást jelenti, az unió ellen, ezért a bolgár–magyar kapcsolat megint ellenségesek, 1253–1256 és 1266 kivételével. A fordulatnak vészes következményei vannak Bulgária számára, az állam területeket enged át Nikaianak, és segédcsapatokat ad a latin császárság elleni harcra. 1246–1253-ban ismét bolgár–magyar konfliktus volt, IV. Béla ekkor használja ismét a rex bulgariae címet, ekkor telepíti a johannitákat a szörényi bántságba. 1253-ban egy oklevelet Belgrádban ad ki, tehát a város már a magyaroké (az oklevél lehet, hogy hamis). De legfeljebb 1248 óta tartozhatott Magyarországhoz. Barancs csak 1257-ben lett a magyaroké. Az 1253-as nikaiai–szerb koalíció a magyarok ellen is irányult. Nikaia ekkor a tatárokkal is tárgyalt. 1253-ban, a bolgár–magyar kapcsolatok megszakadása után hozták létre a macsó bántságot. A magyarok ekkor Boszniában lépnek fel. Mihail Aszen ekkor köt házasságot Rosztiszláv macsósi bán leányával, ami Rosztiszláv befolyását segíti elő. A nikaiai seregek 1255–1256-ban nagy győzelmet aratnak a bolgárok felett, Rosztiszláv közvetítésével Bulgária berekét köt, ez hátrányos Bulgáriára, de nem valószínű, hogy a nikaiaiak lefizették volna Rosztiszlávot. Rosztiszláv Macsósból éppen II. Kaliman támogatására indított hadat. Kaliman meggyilkolása után Konsztantin Tih lett a cár, aki félig szerb, és kevesebb a jogigénye, mint Micoé. Mico II. Iván Aszen veje, a nyugati pártot jelenti, Konsztantin Tih a nikaiait. Mico Preszlavban székelt, de 1257–1262 (?) közt Bulgária nagyobb része az ő uralma alatt állt. A latin császárság és Velence támogatta, talán a magyarok is. Nem azonos Mihaillal, Rosztiszláv fiával, aki tehát IV. Béla unokája. A név a Dimitár kicsinyített formája, pénzei nyugati hatást mutatnak. Felesége II. Iván Aszen első, magyar feleségétől született. A moreai krónika szerint az 1259-es pelagóniai csatában Nikaia oldalán magyarok is részt vettek, de ez nem hiteles adat, bár Darkó Jenő elfogadta. II. Ottokár cseh király 1260-as levele IV. Sándor pápához azt állítja, hogy a kroissenbrunni csatában görögök és bolgárok is voltak a magyar seregben. Ezek lehetnek zsoldosok, vagy a macsó bánból származó bolgárok. Négy másik magyar oklevél Mico és Jakov Szvetoszlav beavatkozásáról szól Konsztantin Tih ellen, 1263-ra datálva, de valószínűleg 1261-ről van szó, amikor lehetséges volt magyar beavatkozás. Ez V. István hadjárata volt a bolgár–nikaiai szövetség ellen. 1262-ben Konsztantin felesége, Laszkarisz Irén kérésére támadtak a bolgárok Nikaia ellen, hogy bosszút álljanak Irén fivéréért. Mico ekkor Meszernviába menekült, azt átadta Bizáncnak. Magyarok ezekben a harcokban nem vehettek részt, hiszen ez volt a Béla és István közti harc tetőpontja. Jakov Szvetoszlav ekkor már Vidinben van, 1271-ben a csehekkel kötött

pozsonyi békében Jakov Szvetoszlav is jelen van, magyar szövetségben. Az ekkori magyar beavatkozások csak ártottak a bolgár lakosságnak. A vidini részfejedelemség kétségtelenül magyar befolyás alatt állt.

A IX. fejezet az 1272-től a 14. század derekéig terjedő korszakot a balkáni egyensúly korának tartja. Bolgár–magyar kapcsolat ekkor csak a határvidéken akad, csak 1323-tól van ismét hivatalos kapcsolat. Addig az Arpádok utáni beharcok és a bulgáriai tatár uralom akadályozza a kapcsolatokat. Nikov Barancsot 1273 után önálló bolgár fejedelemségnek tartja, pedig ekkor még számos magyar bánról tudunk. 1280-ban csakugyan bolgár mozgalom tört itt ki. Dimitrov itt utal Nándorfehérvár, vagyis Bolgárféhérvár nevére, ez is mutatja, hogy Belgrád lakossága ekkor még bolgár. A vidini Jakov Szvetoszlav egy darabig Anjou Károly nápolyi király szövetségese, 1274 után viszont Konsztantin Tihhez közeledik, annak fogadott fia szeretne lenni. Az 1277-es felkelés kapcsán távolítják el. Vidin 1280 után Sisman alatt elkülönül Bulgáriától, ahol Georgi Terter a cár. Barancs ekkor áll Darman és Kudelin bojárok fennhatósága alatt. Ezek mind kunok (ez a kunok 1280-as hód-tavi vereségével függ össze). Dragutin szerb fejedelem viszont ellenük fordul, vagyis Macsó ekkor Magyarországhoz tartozik. A közvetett bizonyítékok mellett szólnak, hogy Georgi Terter jó viszonyban volt a magyarokkal. Károly Róbert harcaiban 1304-től bolgár csapatok is vannak, ez nem lehetett Macsóból kiindulva, mert Dragutin itt éppen nehéz helyzetben volt, de nem is Todor Szvetoszlav küldhette őket, hanem valószínűleg Vidinből érkeztek, Sisman engedélyével. Ekkor Bizánc-ellenes koalíció van alakulóban, talán Károly Róbert is tagja, de végül is nem valósul meg. Magyar–szerb–bolgár ellentétek vannak ekkor, a másik szerb fejedelem, Milutin Macsót Szerbiához csatolta. A magyar–szerb viszályban valószínűleg mindkét bolgár állam semleges. Egy magyar oklevél igazolja, hogy 1323–1329 közt Szörény a bolgároké. 1324-ben még bolgár–szerb egyetértés van a magyarokkal szemben. De az 1330-as súlyos bolgár vereséget a szerbektől a magyarok is elősegítették, mert egyik fél mellé sem álltak. Ettől kezdve Bulgária már másodrendű hatalom lett a Balkánon. Károly Róbert 1330-as havaselvi veresége idején Bulgária semleges. Iván Alekszandár cár (1331–1371) egykori lovecsi deszpota, Baszarab veje, eleve magyarelleses, nővére Sztefan Dusan szerb uralkodó felesége. Bulgária ekkor erősen szerb befolyás alatt áll. Dusan ekkor szerzi meg Macedóniát Bizánctól, ez bolgár szempontból áruházzal ér fel. A szerb–magyar összecsapásokban Bulgária valószínűleg Szerbia iránt jóindulatúan semleges. Magyar–bolgár háborúk 1280–1292-ben, 1317-ben és 1324-ben voltak. Károly Róbert azért használja gyakran a rex Bulgariae címet, mert Macsó lakossága még mindig bolgár.

A X. fejezet a Bulgária elleni magyar nyomást tárgyalja a 14. század második felében. A korról sok bolgár feldolgozás készült, de ezek nem helyezik el eléggé az eseményeket a balkáni kontextusban. Egy 1355-ös bolgár–bizánci szövetség messze előremutatót. Délkelet-Európában ekkor Magyarország volt az egyetlen ütőképese hatalom, de csak a magyar területek visszaszerzésére törekedett. A bolgár–bizánci együttműködés is néhány év alatt véget ért, mert a bolgárok számára Bizánc már túlságosan nyugatpárti volt. 1364-ben már a Fekete-tenger partjáért háborúztak egymással. Minthogy a törökök európai megjelenése után Bulgária velük szövetekezett, Nagy Lajos 1365-ben megtámadta és el is foglalta Vidint. Ugy tünik, Lajos nem tartotta nagyon fontosnak Vidint. Himfy Péter magyar helytartó levelére Engel Pál hívta fel a szerző figyelmét, ebben a Fekete-tengerpart Bizáncnak történt átadásáról van szó. Lajos 1369-ben végül is visszaadta Vidint Iván Sztracimimnak, a magyar haszon ebből néhány bolgár katolikus volt, aki Erdélybe ment. Lehet, azért is, mert Iván Sztracimir elkötelezte magát a bolgárok mellett. Erre magyar elbeszélő források is utalnak. A nyugati hatás erős maradt, Iván ezüstpénzeit nyugati mintára verték. 1375-ben vagy 1377-ben zajlott Lajos hadjárata Havaselve ellen, Dimitrov szerint Kumorovitz ezt rosszul dolgozta ki. Bulgária ekkor Dobrotica országa révén már három részre oszlik, bizonyos közeledés megindul köztük, de nem olyan intenzív, mint a szerbek esetében. Vidin ekkor Magyarország vazallusa. A török elleni védekezés Zsigmond trónra léptével kap új ösztönzést, ő a megfelelő ember, Iván Sisman talán szövetekezik is vele, ezért végezteti ki őt Bajazid 1395-ben. 1396-ban a timovói területen magyar csapatok is megjelennek, erről magyar oklevelek tanúskodnak. Vidint a törökök csak 1397-ben számolták fel, talán a magyar szövetség kísérlete miatt. Ebben a fél évszázadban a magyar az erősebb fél, a bolgárok csak későn próbáltak erre felé tájékozódni.

Az utolsó, XI. fejezetben a magyar szerepet tárgyalja a bolgár állam helyreállításáért vívott küzdelmekben, de megint nem mondja el a már ismert eseményeket Vámmal bezárólag. Inkább azt nézi, hogyan látták a magyarok a bolgár állam helyreállításának kérdését. Maróti János macsósi bán korábbi érdemeiről szóló okleveleket von be itt Dimitrov. Lehet, hogy 1403-ban csakugyan járt magyar sereg Timovóban. Sztracimir fia Konsztantin felkelési kísérlete miatt történhetett magyar beavatkozás, Nápolyi László híve, Bublik Imre (!) ellen. 1404-ben Fruzsinn megsegítésére már jelentősebb magyar sereg járt bolgár területen. 1409-től Ozorai Pipo játszik itt vezető szerepet, a bolgár és szerb források, illetve a folklór Filip Madzsarin néven emlegetik. 1427-ben a szerbek átadják Belgrádot a magyaroknak, de Galambóc elfoglalása nem sikerül. Zsigmond több ízben felveti azt a lehetőséget, hogy a bolgár államot mint Magyarországot vagy a Német-római Birodalom vazallusát állítsák helyre, valószínűleg a Morava keleti partjára, az északnyugati bolgár területekre, Pirotra, Szófiára és Vidinre gondolt. 1440-ben csak a Thallóczy fivérek mentik meg Belgrádot. Hunyadi 1438-tól szörényi bán, itt sok bolgár menekült telepedett meg. 1442-ben Vidinben is járt, nem 1440-ben, mint eddig vélték. Fruzsinn talán részt vett a második, 1444-es hadjáratban. Thuróczy említi, hogy a bolgár lakosság mennyire támogatta a keresztes csapatokat, előkelők és egyszerű emberek egyaránt. Minthogy a drinápolyi béke nem szerzett vissza bolgár területet, talán ezért nem ratifikálta I. Ulászló. A második hadjáratban a bolgár támogatás már kevesebb, mert a visszatérő törökök erős represzz-

sziókat gyakoroltak, de a keresztések is kifosztottak ortodox templomokat, és megaláztak papokat. A magyar Orbán öntött ágyút a törököknek Konstantinápoly utolsó ostroma alkalmából. A bizánci császár 1452/53-ban Meszemviát ajánlotta fel Hunyadinak, ha vállalkozik új hadjáratra. Az az adat, hogy az ostrom során magyarok magyarazzák el, hogyan kell az Orbán-féle ágyúval löni, valójában csak azt jelenti, hogy magyarok felderítő céllal jártak az ostrom helyén. Mindenesetre Hunyadi üzenetét hozták, hogy nem tartja be a fegyverszünetet. Hunyadi 1453 októberében bolgár földön aratta utolsó győzelmet török sereg felett. 1454-ben Mehmed szultán elfogta Radicsot, a szófiai bolgár vezért, ez is talán Hunyadi hadjáratával függ össze. 1444–1454 közt Hunyadi számításba jött mint bolgár uralkodó.

Egy függelék a régóta ismert ún. kremikovci feliratot értelmezi. Eszerint három magyar ágyú került a városba, és utána nagy pusztulás volt. A templomi gyertyatartó feliratának éppen a dátumot feltüntető része a legnehezebben kiolvasható, ezért 1512-től a legkülönbözőbb dátumokhoz kapcsolták. Dimitrov autopszia alapján úgy véli, hogy a tizenöt éves háború egyik epizódjáról van szó, 1598-ban, áprilisban, amikor csakugyan reguláris keresztény sereg járt a városban, ezek hozhattak magukkal ágyúkat. A nagy pusztulás utána nyilván a török megtorlásra vonatkozik.

A kötetben terjedelmes magyar (352–381p.) és német (382–415p.) rezümé található, a szokásos irodalomjegyzék és névmutató után. Juhász Anna magyar fordítása jó, de persze a részletekre nem térhet ki.

Mint ebből a viszonylag terjedelmes, de távolról sem minden részletre kitérő tartalmi ismertetésből is kitetszik, a szerző valóban jól tájékozott a magyar forrásanyagban és szakirodalomban, s minthogy a nálunk kevés figyelemre méltott bolgár forrásokat is használja, az ismert dolgokat pedig nem mondja el még újabb változatban, a magyar történetírás számára is érdekes. Az első fejezetekben talán nem minden-nel lehet egyetérteni, a 9. század előtti kapcsolatok nagyon bizonytalanok, Dimitrov nem figyelt eléggé az újabb magyar őstörténeti irodalomra, különösen 1996 kapcsán. Anonymust sem szokták annyire komolyan venni, mint Dimitrov, aki a helyi román fejedelmek helyett bolgár helytartókat kreált Anonymus kitalált neveiből (hogy Ménmarót a morvákat jelenti, arra már sokan utaltak). A továbbiakban persze már egyre kevesebb lehet a magyar kritika, és egyre több Dimitrov új leleménye. Mindenesetre azoknak a külföldi történészeknek a sorába tartozik, akik a magyar történelemmel olyan behatóan foglalkoztak, hogy azt a magyar történetírásnak is figyelembe kell vennie.